

DOI: [10.32702/2307-2105-2020.5.86](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.5.86)

УДК 336.143

*А. В. Ватульов,
к. е. н., доцент кафедри фінансів,
Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-1335-7098*

БЮДЖЕТНИЙ МЕХАНІЗМ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

*A. Vatulov
PhD in Economics, Assistant professor at the Department of Finance
Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv*

BUDGETARY MECHANISM IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC TRANSFORMATION

У статті розкрито сутність бюджетного механізму в умовах трансформації економіки. Показано, що на сучасному етапі розвитку бюджетних відносин існує необхідність в удосконаленні системи управління бюджетними видатками з метою зростання якості надання державних послуг, підвищення ефективності використання бюджетних коштів та посилення результативності впливу бюджетного механізму на динаміку суспільного розвитку. Визначено, що бюджетний механізм надає можливість для ефективної реалізації інституційних фінансово-бюджетних інструментів спрямованих на створення умов для забезпечення соціально-економічного розвитку країни з урахуванням динамічності та циклічності економічних процесів. Рівень дієвості інституціонального забезпечення у бюджетній сфері залежить від обґрунтованості бюджетного механізму. В умовах економічних перетворень вагомим завданням є удосконалення інституційного забезпечення розвитку бюджетних відносин та формування і реалізації бюджетної політики на довгострокову перспективу. Процес фінансово-економічних трансформацій свідчить, що дієвість бюджетної політики, визначається бюджетними інститутами, які здійснюють визначені функції, взаємодіючи між собою в процесі прийняття бюджетних рішень; встановленими принципами, механізмами бюджетного процесу. Основна мета системи бюджетного регулювання, яка ґрунтується на сукупності фінансово-економічних відносин у сфері формування доходної частини бюджету, здійснення бюджетних видатків, дефіциту бюджету, державного боргу та міжбюджетних відносин полягає у реалізації збалансованої економічної політики країни. Бюджетна політика повинна бути направлена на стабілізацію економічної ситуації та створення умов для забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Бюджетний механізм є вагомим інструментом суспільного розвитку країни, забезпечення створення умов для сталого економічного зростання, модернізації економіки і соціальної сфери, підвищення рівня і якості життя населення. Основу бюджетної політики складають напрями і завдання, які визначають довгострокову перспективу формування і використання фінансових ресурсів державного та місцевих бюджетів, шляхи вирішення завдань, що впливають з особливостей суспільного розвитку країни та циклічності

економічних процесів, динамічну збалансованість, стійкість та стабільність функціонування бюджетної системи. Підвищення рівня ефективності та результативності бюджетних видатків передбачає оптимізацію їх частки за відповідним напрямом у загальній структурі, бюджетна архітектура видатків бюджету повинна забезпечувати вирішення основних завдань суспільного розвитку.

The article reveals the essence of budget mechanism in the conditions of transformation economy. It is shown that at the present stage of development of budgetary relations there is a need to improve the system of management of budget expenditure with the aim of increasing quality of public services, improving the efficiency of use of budgetary funds and strengthening the effectiveness of the budgetary impact of the mechanism on the dynamics of social development. Determined that the budget provides the opportunity for the effective implementation of institutional fiscal instruments aimed at creating conditions for socio-economic development of the country, taking into account the dynamic and cyclical economic developments. The level of effectiveness of institutional support in the public sector depends on the reasonableness of the budget mechanism. In terms of economic reforms significant challenge is the improvement of institutional support for the development of budget relations and formation and implementation of fiscal policy in the long term. The process of financial-economic transformations indicates that the effectiveness of fiscal policy is determined by the budget institutions, which carry out certain functions that interact with each other in the process of budget decision-making; established principles, mechanisms of the budget process. The main purpose of the system of budgetary regulation, which is based on aggregate financial and economic relations in the sphere of formation of the revenue side of the budget, implementation of budget expenditures, budget deficit, public debt and intergovernmental relations is to implement a balanced economic policy of the country. Fiscal policy should be aimed at stabilizing the economic situation and creating conditions for socio-economic development of the country. The budgetary mechanism is an important tool for the social development of the country, ensuring the creation of conditions for sustainable economic growth, modernization of the economy and social sphere, improving the level and quality of life. The basis of budget policy are directions and tasks that determine the long-term prospects of formation and use of financial resources of state and local budgets, ways to solve problems arising from the peculiarities of social development and cyclical economic processes, dynamic balance, stability and stability of the budget system. Increasing the level of efficiency and effectiveness of budget expenditures involves optimizing their share in the appropriate direction in the overall structure, the budget architecture of budget expenditures should ensure the solution of the main tasks of social development.

Ключові слова: бюджет; бюджетна система; бюджетна політика; бюджетне регулювання; бюджетний механізм; видатки бюджету; трансформація економіки.

Keywords: budget; budget system; budget policy; budget regulation; budget mechanism; budget expenditures; economic transformation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ. В умовах трансформації економіки вагомим завданням є розробка бюджетного механізму соціально-економічного розвитку країни спрямованого на забезпечення фінансово-бюджетної стабільності, прискорення економічного зростання, розвитку людського потенціалу та удосконалення його структури. Вагомими завданнями є забезпечення обґрунтованості бюджетної архітектури, зокрема щодо видаткової частини бюджету; розвиток інституційних засад розробки бюджетної політики та її реалізації, підвищення дієвості системи бюджетного регулювання, що надасть можливість для взаємоузгодження бюджетної політики з основними завданнями соціально-економічного розвитку країни; підвищення рівня дієвості системи бюджетного регулювання; розвиток системи бюджетних відносин; принципів формування дохідної та планування видаткової частин бюджету, розвитку системи міжбюджетного регулювання, фінансування дефіциту бюджету, управління державним боргом з врахуванням економічних перетворень.

На сучасному етапі розвитку бюджетних відносин існує необхідність в удосконаленні системи управління бюджетними видатками з метою зростання якості надання державних послуг, підвищення

ефективності використання бюджетних коштів та посилення результативності впливу бюджетного механізму на динаміку суспільного розвитку. Видатки бюджету здійснюють вагомий вплив як на розвиток відповідних галузей і економіки в цілому, так і на рівень соціального розвитку держави. У зв'язку з цим особливого значення набувають питання ефективного розподілу обмежених бюджетних ресурсів між напрямками суспільного розвитку шляхом забезпечення відповідності обсягу і структури видатків бюджету визначеним пріоритетам соціально-економічного розвитку країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ. Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних вчених у сфері формування бюджетної політики можна назвати праці Дж.Кейнса[3], П.Самуельсона, Дж.Стігліца. Питання подальшого розвитку бюджетного механізму досліджуються у працях вітчизняних вчених: О.Василика, Т.Каневої[1], Л.Козарезенко[5], В.Макогон[9], І.Луїної, І.Лютого[4], М.Пасічного[1,7,8], О.Самошкіної [6], В.Федосова [2], І.Чугунова [1,5-9], С.І.Юрія[2] та інших.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою дослідження є розкриття сутності бюджетного механізму в умовах трансформації економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ. Досвід розвитку бюджетних відносин в Україні як в самостійній державі свідчить про підвищення рівня дієвості бюджетних інститутів, але одночасно про необхідність розвитку інституційного середовища формування бюджетної архітекτονіки. Основними завданнями бюджетного механізму в сучасних умовах є забезпечення макроекономічної стабільності та сприяння структурній перебудові економіки, забезпечення узгодженості усіх складових фінансової політики, удосконалення інструментарію бюджетного прогнозування, підвищення рівня обґрунтованості прогнозних розрахунків бюджетних показників, удосконалення засад бюджетного планування, зокрема на середньострокову перспективу, раціонального формування системи податкових надходжень, що базується на поєднанні принципів податкового законодавства фіскальної достатності та соціальної справедливості, посилення фінансово-бюджетного контролю за ефективністю та результативністю використання бюджетних коштів, удосконалення механізму та інструментів управління державним боргом, розвиток системи бюджетного регулювання, її методів та інструментів. Вирішення зазначених завдань сприятиме забезпеченню комплексного і динамічного розвитку територій та країни в цілому. Таким чином, бюджетний механізм впливає на дієвість фінансово-економічних перетворень у системі державних фінансів, забезпечує фінансування структурної перебудови економіки, стимулювання розвитку її пріоритетних секторів, прискорює інтенсифікацію виробництва та рівень розвитку суспільства. Як багатогранний інструмент державного регулювання соціально-економічних процесів бюджетна стратегія визначає напрями розвитку складових фінансової політики, що надає можливість для взаємоузгодження шляхів реалізації її завдань. Бюджетний механізм надає можливість для ефективної реалізації інституційних фінансово-бюджетних інструментів спрямованих на створення умов для забезпечення соціально-економічного розвитку країни з урахуванням динамічності та циклічності економічних процесів. Рівень дієвості інституційного забезпечення у бюджетній сфері залежить від обґрунтованості бюджетного механізму. В умовах економічних перетворень вагомим завданням є удосконалення інституційного забезпечення розвитку бюджетних відносин та формування і реалізації бюджетної політики на довгострокову перспективу.

Важливо відмітити, що в умовах посилення глобалізації зростає роль бюджетної політики у соціально-економічних і суспільно-політичних процесах. Зазначене, певною мірою впливає на уніфікацію національних принципів формування бюджетної архітекτονіки, її удосконалення в напрямі посилення регулюючої та стимулюючої функції бюджетної системи. Поряд з цим, розвиток інституційних засад розробки бюджетної стратегії передбачає взаємоузгодженість дій фінансово-бюджетних інститутів, які виникли еволюційно та сформували бюджетний простір. Оцінюючи ефективність інституційного забезпечення у бюджетній сфері важливим є врахування взаємозв'язків між складовими інституційного середовища; забезпечення скоординованості та адекватності бюджетних регулятивних заходів змінам економічного середовища; прозорості формування і виконання державного та місцевих бюджетів; підвищення рівня відповідальності органів державної влади і місцевого самоврядування за досягнення поставлених цілей. Доцільно відмітити, що рівень дієвості інституційного забезпечення розвитку бюджетних відносин взаємопов'язаний з динамічністю трансформаційних економічних процесів, впливом екзогенних факторів на вітчизняну економіку. З метою забезпечення макроекономічної стабільності, прискорення темпів економічного зростання та розвитку людського потенціалу вагомим завданням є розробка бюджетної стратегії, яка надасть можливість для обґрунтованого формування доходів та видатків бюджету, планування дефіциту бюджету та джерел його фінансування, управління державним боргом, визначення оптимального рівня бюджетної централізації, міжбюджетного регулювання. При цьому, посилення інтеграційних процесів актуалізує питання взаємоузгодження інструментів бюджетного регулювання.

При обґрунтуванні пріоритетних завдань бюджетної політики та шляхів їх реалізації важливим є врахування глобалізаційних процесів, здійснення оцінки їх впливу на стійкість і стабільність складових системи державних фінансів, у тому числі доцільним є врахування світових тенденцій інституційних трансформацій у бюджетному середовищі. Поряд з цим, у сучасних умовах актуалізується необхідність застосування дієвих інструментів бюджетного механізму, що надасть можливість належним чином реагувати на зміни соціально-демографічних тенденцій розвитку суспільства, циклічність та динамічність економічних перетворень, зберігаючи відповідні показники стійкості та стабільності бюджетної системи.

Структурна перебудова вітчизняної економіки в певній мірі залежить від напрямів перетворення системи формування доходів бюджету, її відповідності розвитку суспільних відносин. Доцільним є забезпечення підвищення результативності бюджетних витрат, відповідності їх структури цільовим орієнтирам економічного розвитку країни, стратегічному економічному плануванню. З метою удосконалення архітектоники витраткової частини державного і місцевих бюджетів доцільним є підвищення рівня прозорості бюджетного процесу; перегляд результативних показників та здійснення оцінки виконання бюджетних програм з урахуванням економічної циклічності; удосконалення методу програмно-цільового планування витрат державного та місцевих бюджетів з урахуванням інституційних принципів розвитку бюджетних відносин; забезпечення взаємоузгодження дій фінансово-бюджетних інституцій в процесі бюджетного планування; врахування в процесі розробки бюджетних програм ключових індикаторів програм соціально-економічного розвитку території та країни в цілому. Разом з цим, в умовах економічних перетворень вагомим завданням є застосування комплексного підходу щодо розробки бюджетної стратегії, в якій знайдуть відображення шляхи реалізації завдань забезпечення відповідності обсягу передбачених бюджетних витрат обсягу бюджетних надходжень, зростання капітальних інвестицій.

Підвищення рівня ефективності та результативності бюджетних витрат передбачає оптимізацію їх частки за відповідним напрямом у загальній структурі, бюджетна архітектура витрат бюджету повинна забезпечувати вирішення основних завдань суспільного розвитку. Вагомими завданнями при цьому є здійснення моніторингу та оцінки впливу бюджетних витрат на результативність соціально-економічних перетворень; підвищення рівня обґрунтованості обсягу та структури бюджетних ресурсів спрямованих на здійснення завдань і функцій органами влади усіх рівнів; створення умов для розвитку внутрішнього ринку державних цінних паперів; розширення доступу до міжнародного ринку капіталу, утримання частки бюджетного дефіциту та державного боргу у валовому внутрішньому продукті на економічно безпечному рівні. Спрямування вагомої частки фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування на виконання делегованих повноважень певною мірою обмежує їх фінансову самостійність та можливість для зменшення рівня диференціації розвитку територій, зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування. Вагомими завданнями з метою вирішення даних проблем на даний час є впровадження ефективних інструментів інноваційної політики, що передбачає забезпечення розвитку економічного потенціалу територій; координація зусиль та поліпшення взаємодії органів державного управління і місцевого самоврядування; розробка стратегій інноваційного розвитку адміністративно-територіальних одиниць, що сприятиме формуванню та ефективному використанню інноваційного потенціалу, підвищенню інвестиційної привабливості територій. Комплексний підхід до формування інноваційної системи та інвестиційного середовища в цілому, створить умови для повного циклу розвитку інновацій, у тому числі шляхом забезпечення макроекономічної стабільності, захисту конкуренції та прав власності. Разом з цим, підтримка інновацій не повинна обмежуватися здійсненням окремих проєктів, а відповідати вимогам створення інноваційного середовища, включаючи розвиток людського потенціалу, формування державного попиту на інноваційну продукцію та поліпшення інвестиційного клімату в розрізі адміністративно-територіальних одиниць. Реалізація інноваційно-інвестиційних проєктів в значній мірі залежить від того, наскільки ефективно використовується інститут бюджету розвитку який дозволяє стимулювати пошук економічної діяльності, сприяти підвищенню якості надання суспільних благ на місцевому рівні. При здійсненні оцінки доцільності прийняття рішень щодо фінансування інноваційних програм з місцевих бюджетів необхідно враховувати, яким чином вони сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності адміністративно-територіальних одиниць, забезпеченню їх економічного розвитку, продуктивності суспільного виробництва та добробуту населення. Вагому увагу необхідно приділяти залученню коштів міжнародних фінансових інституцій для кредитування проєктів муніципального розвитку. Бюджетний механізм необхідно розглядати у якості цілеспрямованого впливу відповідних інститутів держави на економічні та соціальні процеси країни щодо забезпечення макроекономічної рівноваги та створення відповідних умов для економічного зростання шляхом перерозподілу фінансових ресурсів між певними галузями та сферами суспільного розвитку [1].

У сучасних умовах розвитку економіки доцільним є визначення відповідних інституційних засад бюджетної політики, підвищення результативності виконання бюджетних програм, посилення взаємозв'язку бюджетного планування та основних пріоритетів соціально-економічного розвитку країни, удосконалення системи управління державними фінансами з урахуванням необхідності забезпечення належного рівня соціальних стандартів, внутрішнього споживання, стимулювання економічної діяльності країни. Формування та здійснення бюджетної стратегії як складової державного регулювання суспільного розвитку має ґрунтуватися на підходах спрямованих на досягнення фінансово-економічної збалансованості, дієвості економічних перетворень. Процес фінансово-економічних трансформацій свідчить, що дієвість бюджетної політики, визначається бюджетними інститутами, які здійснюють визначені функції, взаємодіючи між собою в процесі прийняття бюджетних рішень; встановленими принципами, механізмами бюджетного процесу. Провідну роль у розвитку соціально-економічної структури суспільства відіграє система бюджетного прогнозування та планування, яка забезпечує узгодженість за термінами, формами та обсягами фінансових ресурсів державного та місцевих бюджетів. Зокрема, прогнозний показник питомої ваги доходів зведеного бюджету у валовому внутрішньому продукті у 2021-2025 роках складає 32,10 відсотка; відповідний показник витрат бюджету – 34,90 відсотка, дефіциту бюджету – 2,80 відсотка.

Таблиця 1.
Прогноз питомої ваги показників зведеного бюджету України
у валовому внутрішньому продукті на 2021-2025 роки, відсотки

Роки	Доходи бюджету	Видатки бюджету	Дефіцит бюджету
2021	32,09	34,94	2,85
2022	32,05	34,87	2,82
2023	32,06	34,86	2,80
2024	32,14	34,92	2,78
2025	32,16	34,91	2,75
2021-2025	32,10	34,90	2,80

Разом з цим, трансформаційні перетворення зумовлюють необхідність удосконалення методів та інструментів бюджетного планування і прогнозування, зокрема на середньострокову та довгострокову перспективу, що сприятимуть взаємоузгодженню фінансово-економічного та бюджетного планування; спрямування діяльності учасників бюджетного процесу на досягнення визначених, конкретних результатів у відповідності з основними завданнями соціально-економічного розвитку країни. Доцільним є підвищення обґрунтованості бюджетного прогнозування, що сприятиме формуванню збалансованих планів місцевих бюджетів з врахуванням податкового потенціалу територій, забезпеченню оптимального балансу між власними і позиковими ресурсами.

Підвищення дієвості системи управління бюджетним процесом передбачає формування бюджетної політики на основі сталого, довгострокового підходу. Розробка бюджетної стратегії забезпечить визначення орієнтирів розвитку бюджетної системи, напрямів формування та шляхів реалізації бюджетної політики; встановлення балансу між власними та позиковими ресурсами; сприятиме підвищенню рівня обґрунтованості та дієвості рішень органів державного управління та місцевого самоврядування. Вагомим завданням при цьому є здійснення моніторингу процесу реалізації бюджетної стратегії, визначення умов, дотримання яких характеризує її ефективність; проведення дієвих фінансових перетворень шляхом використання обґрунтованих методів та інструментів бюджетної політики спрямованих на отримання якісного суспільно-значимого кінцевого результату.

Видатки бюджету як складова державних видатків активно використовуються для потреб державного впливу на динаміку соціально-економічних процесів у країні. Ступінь їх впливу визначається не лише обсягом валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через бюджет, але і їх структурою, тобто пропорціями розподілу бюджетних ресурсів між напрямками суспільного розвитку. Видатки бюджету за економічною природою характеризують сукупність економічних відносин, що виникають з приводу розподілу та використання коштів бюджетного фонду, призначеного для задоволення суспільних потреб. Особливість функціонування видатків бюджету проявляється в тому, що через них відбувається реалізація функцій держави. Сутність видатків бюджету як економічної категорії проявляється через їх функції, у тому числі перерозподільчу, стабілізаційну, регулюючу, стимулюючу, контрольну. Одним з основних завдань бюджетної політики є удосконалення використання регулюючої функції бюджетних видатків у досягненні пріоритетів соціально-економічного розвитку країни. У контексті регулюючої функції, видатки бюджету є інструментом регулювання суспільного розвитку, ефективне та результативне використання якого передбачає обґрунтоване визначення обсягу, структури видаткової частини бюджету в залежності від стратегічних пріоритетних напрямів та завдань економічного і соціального розвитку з урахуванням економічної циклічності. З метою підвищення результативності бюджетної політики при вирішенні пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку держави необхідним є посилення використання видатків бюджету як дієвого інструменту впливу на економічне зростання [9].

Обсяг та склад бюджетних видатків обумовлюється функціями і завданнями держави у забезпеченні суспільного розвитку, здійсненні соціально-економічних перетворень, ступенем державного регулювання економіки, рівнем і динамікою економічного розвитку, особливостями адміністративно-територіального устрою країни, пріоритетними напрямками суспільної діяльності. Поєднання цих факторів формує систему видатків бюджету країни на певному етапі суспільного розвитку в залежності від динаміки соціально-економічних процесів. Видатки бюджету як інструмент регулювання соціально-економічних процесів виступають в якості механізму реалізації державної економічної політики. Основним завданням політики у сфері видатків бюджету є оптимізація та економія їх обсягу з одночасним підвищенням ефективності і результативності їх використання з метою забезпечення достатньо високої якості державних послуг в умовах обмеженості бюджетних ресурсів. Враховуючи взаємний вплив видаткової частини бюджету та соціально-економічних показників розвитку країни, зміни динаміки суспільних процесів призводять до зміни бюджетної політики у сфері видатків, яка, може регулювати майбутню динаміку соціально-економічного розвитку країни. Оскільки обсяг і внутрішня структура видатків бюджету характеризують перелік, структуру та динаміку стратегічних пріоритетів суспільного розвитку країни, регулюючи ці показники держава здатна реалізувати виважену циклічну соціально-економічну політику, яка буде мати на меті результативне вирішення нагальних суспільних потреб на певному етапі розвитку, запобігання негативної динаміки економічних процесів та соціального розвитку у майбутньому. Прогнозування і планування бюджетних видатків повинно базуватися на аналізі динаміки економічних та соціальних показників для прогнозу можливих змін макроекономічної та

демографічної ситуації для розробки відповідних бюджетних заходів й прийняття своєчасних регулюючих дій для забезпечення достатнього обсягу видатків бюджету для забезпечення суспільних потреб із одночасним регулюючим впливом структури бюджетних видатків на циклічність соціально-економічних процесів.

Процеси формування бюджетної політики мають бути спрямованими на створення базових інституційних передумов для підвищення рівня людського потенціалу, можливостей його повноцінної реалізації. Ступінь розвитку людського потенціалу залежить від стану сукупності його динамічних характеристик, в тому числі у сфері охорони здоров'я, освіти і науки, культури, доходів населення і рівномірності їх розподілу. Співвідношення фінансування публічних послуг формується на основі наявного попиту на них у суспільстві, рівня їх якості та соціально-економічної ефективності. Посилення дієвості бюджетного регулювання людського розвитку зумовлено динамікою суспільних змін і потребує виділення достатнього обсягу коштів для фінансування галузей соціальної сфери [5].

Основна мета системи бюджетного регулювання, яка ґрунтується на сукупності фінансово-економічних відносин у сфері формування доходної частини бюджету, здійснення бюджетних видатків, дефіциту (профіциту) бюджету, державного боргу та міжбюджетних відносин полягає у реалізації збалансованої економічної політики країни. Важливим, окрім розгляду внутрішніх складових системи бюджетного регулювання, є врахування впливу зовнішніх фінансово-економічних факторів, які є вагомою передумовою формування та виконання бюджетів усіх рівнів, що впливає на результативність бюджетної системи. Бюджетна політика повинна бути направлена на стабілізацію економічної ситуації та створення умов для забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Важливим у процесі визначення ролі дефіциту бюджету в системі бюджетного регулювання є аналіз фундаментальних підходів до проблематики фінансово-економічної збалансованості. Концепція збалансування бюджету на щорічній основі передбачає необхідність постійного нівелювання коливань економічного циклу, однак не може у достатній мірі забезпечити економічну стабільність країни в довгостроковому періоді; концепція функціональних фінансів націлена на досягнення макроекономічної стабілізації та оздоровлення економіки, можливим є використання дефіциту бюджету як інструменту бюджетної політики з урахуванням його позитивного впливу на економічне зростання; концепція збалансування бюджету на циклічній основі передбачає активне використання дефіциту бюджету як дієвого інструменту державного регулювання соціально-економічного розвитку в умовах економічних трансформацій та визначає доцільність збалансування бюджету при економічному зростанні.

Основними причинами розбалансування бюджету є кризові трансформації економіки та розрив сталих економічних зв'язків; зростання питомої ваги державних видатків у валовому внутрішньому продукті; недосконалість бюджетного прогнозування; неефективність формування та реалізації бюджетної та податкової політики; використання бюджетного дефіциту з метою стимулювання економічного зростання, стабілізації макроекономічної ситуації у період економічних трансформацій та посткризового відновлення економіки. Дефіцит бюджету є вагомим інструментом фінансового регулювання, що суттєво впливає на збалансованість бюджетної системи та стан соціально-економічного розвитку суспільства. Доцільним є застосування регуляторного механізму бюджетної політики в умовах економічних перетворень для підвищення дієвості стимулюючої функції бюджету, у тому числі за рахунок використання бюджетного дефіциту.

Фінансування дефіциту бюджету є важливим елементом бюджетної політики країни з урахуванням різного ступеню впливу бюджетного дефіциту на економічне зростання. Від вибору джерел фінансування дефіциту бюджету та формування їх цілісної структури залежить подальший стан економічного розвитку країни. На сучасному етапі вдосконалення бюджетних процесів можливим є фінансування бюджетного дефіциту шляхом залучення державних запозичень, надходжень від приватизації державного майна, зміни залишків бюджетних коштів. Накопичення державного боргу зумовлює зростання видатків на його обслуговування та погашення, що впливає на збалансованість бюджетної системи у наступних бюджетних періодах. За умови досягнення критичних значень показника питомої ваги державного боргу у валовому внутрішньому продукті можливими економічними сценаріями є підвищення податків, перегляд соціальних виплат, зростання темпів індексу споживчих цін. Необхідним є формування та реалізація збалансованої бюджетної політики, у тому числі в частині дефіциту бюджету та державного боргу [7].

В умовах обмежених можливостей залучення державних запозичень важливим є формування прогнозних показників бюджетного дефіциту виходячи із принципів макроекономічної стабільності, достатнього рівня обґрунтованості обсягу та структури джерел фінансування дефіциту бюджету, пріоритетності внутрішніх запозичень. Водночас, на сучасному етапі розвитку внутрішнього фінансового ринку доцільним є врахування впливу ефекту витіснення при залученні державою кредитних ресурсів. При розробці та реалізації ефективної системи управління дефіцитом бюджету держава повинна виходити з необхідності встановлення оптимальної структури запозичень, оцінки впливу потенційних ризиків залучення державних запозичень на стан державного боргу. Боргова політика має визначатися виходячи з циклічності економічного зростання, запасу стійкості бюджетної системи та стану державних фінансів. Державна політика у сфері видатків бюджету передбачає стимулювання зростання внутрішнього попиту та виробництва шляхом збільшення видаткової частини бюджету у періоди економічного спаду та оптимізації її структури у періоди економічного зростання при якісному забезпеченні соціальної функції держави з урахуванням можливості використання обґрунтованого рівня дефіциту бюджету. В умовах обмеженості бюджетних ресурсів фінансове забезпечення соціально-економічного розвитку можливе шляхом застосування обґрунтованих підходів до оптимізації видаткової частини бюджету, враховуючи визначені пріоритети та циклічність соціально-економічного розвитку країни.

Бюджетне регулювання у сфері видатків має на меті оптимізацію їх обсягу і структури з метою досягнення найбільш результативного впливу на динаміку соціально-економічного розвитку країни, враховуючи циклічність економічних та соціальних процесів. Підвищення ефективності системи бюджетного регулювання у сфері видатків залежить від ступеня розуміння економічної суті цієї системи, удосконалення теоретичних положень та методологічних основ формування видаткової частини бюджету, враховуючи пріоритетність та циклічність соціально-економічного розвитку. Бюджетне регулювання у сфері видатків як одна з основних складових системи державного регулювання соціально-економічного розвитку країни є сукупністю функціональних фінансово-бюджетних та економічних складових, у тому числі видаткова частина бюджету, дохідна частина бюджету, дефіцит бюджету, державний борг, міжбюджетні відносини, соціально-економічний розвиток країни та адміністративно-територіальних одиниць, зовнішнє економічне середовище та взаємозв'язки між ними. Система бюджетного регулювання у сфері видатків бюджету ґрунтується на положеннях адаптивної бюджетної архітектури і передбачає регулювання обсягу та структури видаткової частини бюджету, дефіциту бюджету з урахуванням динаміки фінансово-економічних процесів [6].

Особливості прогнозування і планування обсягу та структури бюджетних видатків визначаються особливостями соціально-економічної моделі, які різняться за характером і ступенем впливу держави на соціально-економічні процеси у країні. Узагальнення та систематизація досвіду зарубіжних країн свідчить, що в періоди економічних рецесій та на перехідних етапах економічних перетворень спостерігається посилення бюджетного регулювання у сфері видатків шляхом реалізації регулюючої моделі суспільного розвитку та, відповідно, зростання рівня видатків бюджету та зміна їх структури для стимулювання додаткового попиту в економіці та економічного зростання. При досягненні фінансової стабільності і конкурентоспроможності національної економіки починається поступовий перехід до ліберальної моделі суспільного розвитку із поступовим зменшенням бюджетного регулювання економічних процесів, відбувається оптимізація рівня видатків бюджету та відповідний перерозподіл їх структури. Провідний досвід країн з розвинутою та трансформаційною економікою доводить, що періоди посилення використання видатків бюджету в якості інструменту регулювання динаміки економічних і соціальних процесів у країні характеризуються досягненням стійкості бюджетної системи та підвищенням темпів економічного зростання, соціальної стабільності.

На процес формування видаткової частини бюджету, яка є одним з основних елементів системи бюджетного регулювання впливає обсяг дохідної частини бюджету і показник дефіциту бюджету, визначений з урахуванням циклічності економічного розвитку. Для стимулювання економічного зростання доцільним є використання дефіциту бюджету з метою збільшення видаткової частини бюджету, особливо в умовах певного зменшення податкового навантаження на економіку, проте обсяг державного боргу та економічні можливості держави по його обслуговуванню є фактором обмеження обсягу дефіциту бюджету. Збільшення видаткової частини бюджету за допомогою бюджетного дефіциту може зберігатися і при зростаючій економіці для подальшого стимулювання економічного розвитку та фінансового забезпечення проведення структурних перетворень у пріоритетних галузях. В системі бюджетного регулювання у сфері видатків можливим є використання дефіциту бюджету як додаткового джерела бюджетних ресурсів, який не призведе до збільшення показника співвідношення державного боргу до валового внутрішнього продукту при умові, що темпи зростання валового внутрішнього продукту у певному періоді часу перевищуватимуть темпи зростання обсягу державного боргу. В періоди сталого економічного зростання доцільним є перегляд обсягу і структури видаткової частини бюджету щодо зменшення з метою створення профіциту бюджету, який буде спрямовуватися на поступове зменшення обсягу державного боргу країни. Реалізація обґрунтованої системи бюджетного регулювання у сфері видатків закладе передумови для забезпечення стійкого економічного зростання та соціального розвитку, якісного надання державних послуг та проведення дієвих перетворень у відповідних сферах суспільного розвитку.

ВИСНОВКИ. Бюджетний механізм є вагомим інструментом соціально-економічного розвитку країни, забезпечення створення умов для сталого економічного зростання, модернізації економіки і соціальної сфери, підвищення рівня і якості життя населення. Основу бюджетної політики складають напрями і завдання, які визначають довгострокову перспективу формування і використання фінансових ресурсів державного та місцевих бюджетів, шляхи вирішення завдань, що впливають з особливостей суспільного розвитку країни та циклічності економічних процесів, динамічну збалансованість, стійкість та стабільність функціонування бюджетної системи. Досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку країни залежить від ступеня врахування в бюджетній політиці тенденцій розвитку інституційного середовища фінансово-бюджетного простору, динаміки суспільного розвитку. Підвищення дієвості бюджетного механізму та його взаємозв'язків з фінансовими інститутами на сучасному етапі розвитку системи державних фінансів обумовлює необхідність поглиблення дослідження бюджетної архітектури, розробки концепції її інституціоналізації на основі обґрунтування оптимальних співвідношень бюджетних, податкових, соціальних, державних боргових складових, що визначають бюджетний простір. Формування обґрунтованої бюджетної архітектури надасть можливість реагувати на вплив ендогенних та екзогенних факторів, зміни зовнішньоекономічної кон'юнктури, зберігаючи відповідні бюджетні параметри цілісного економічного розвитку та забезпечити фінансову стійкість держави на основі застосування якісних перспективного бюджетного прогнозування та планування. Розвиток суспільних відносин потребує поглиблення досліджень щодо впливу бюджетних видатків на динаміку соціально-економічних процесів, посилення дієвості використання видатків бюджету як ефективного інструменту регулювання економічного розвитку країни, підвищення якісного рівня бюджетного

прогнозування і планування видатків бюджету, результативності бюджетної політики. Основним завданням при формуванні видаткової частини бюджету є обґрунтоване регулювання її обсягу та структури з метою досягнення стратегічних пріоритетів суспільного розвитку. Формування бюджетних видатків у системі державного регулювання суспільного розвитку потребує врахування в процесі прогнозування та планування видаткової частини бюджету демографічних показників, динаміка яких визначає особливості формування бюджетних видатків соціального спрямування у перспективі. Визначення напрямів бюджетної політики у сфері видатків від управління бюджетними ресурсами до управління бюджетними результатами потребує розробки та запровадження обґрунтованої системи моніторингу результативності бюджетних програм, яка передбачає удосконалення розподілу бюджетних ресурсів між бюджетними програмами, виходячи із загального рівня результативності їх виконання та пріоритетності. Дефіцит бюджету є ефективним інструментом регулювання соціально-економічних процесів. Формування та реалізація бюджетної політики у частині регулювання дефіциту бюджету потребує концептуальних підходів до визначення оптимального розміру, джерел фінансування бюджетного дефіциту та механізму його використання з урахуванням запасу боргової стійкості, циклічності економічного розвитку та необхідності фінансування видатків бюджету для виконання державою відповідних функцій. Доцільним є використання дефіциту бюджету як складової системи бюджетного регулювання у період економічних трансформацій та посткризового відновлення економіки з метою стабілізації макроекономічної ситуації та стимулювання економічного зростання.

Література.

1. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія / І.Я. Чугунов, Т.В.Канєва, М.Д.Пасічний та ін.; за заг. ред. І.Я. Чугунова. К.: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
2. Бюджетна система / за ред. В.М. Федосова, С.І.Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2012. 871 с.
3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег /пер. с англ. М.: Гелиос, 2012. 352 с.
4. Фінанси / за ред. І. О. Лютого. Київ: Ліра-К, 2017. 728 с
5. Чугунов І.Я., Козарезенко Л.В. Державне фінансове регулювання розвитку людського потенціалу// *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2017. №3. С. 116-132.
6. Чугунов І.Я., Самошкіна О.А. Видатки бюджету в системі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни // *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2019. № 2. С.103-121.
7. Chugunov I.Y., Pasichnyi M.D. Fiscal policy for economic development. Scientific bulletin of Polissia. 2018. № 1 (13). P.1. pp. 54–61.
8. Chugunov I., Pasichnyi M. Fiscal stimuli and consolidation in emerging market economies. *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. 15(4). pp.113-122.
9. Chugunov I., Makohon V. Fiscal strategy as an instrument of economic growth. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5 No. 3. pp. 213-217.

References.

1. Chuhunov, I.Ya. Kanieva, T.V. Pasichnyi, M.D. and others (2018), *Biudzhetno-podatкова polityka u systemi rehulivannia ekonomiky* [Budget and tax policy in the system of economic regulation], Hlobus-Press, Kyiv, Ukraine, P. 354.
2. Fedosova, V.M. and Yurii, S.I. (2012), *Biudzhetna systema* [Budget system], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine, P. 871.
3. Kejns Dzh.M.(2012), *Obshhaja teoriya zanjatosti, procenta i deneg* [The general theory of employment, interest and money], Gelios, Moscow, Russia, P. 352.
4. Liutyi, I. O. (2017), *Finansy* [Finance], Lira-K, Kyiv, Ukraine, P. 728.
5. Chuhunov, I.Ya. and Kozarezenko, L.V. (2017), "State financial regulation of human potential development", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*, vol. 3, pp. 116-132.
6. Chuhunov, I.Ya. and Samoshkina, O.A. (2019), "Budget expenditures in the system of state regulation of socio-economic development of the country", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*, vol. 2, pp.103-121.
7. Chugunov, I.Y. and Pasichnyi, M.D. (2018), "Fiscal policy for economic development", *Scientific bulletin of Polissia*, vol. 1 (13). P.1. pp. 54–61.
8. Chugunov, I. and Pasichnyi, M. (2018), "Fiscal stimuli and consolidation in emerging market economies", *Investment Management and Financial Innovations*, vol. 15(4). pp.113-122.
9. Chugunov, I. and Makohon, V. (2019), "Fiscal strategy as an instrument of economic growth", *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 5, issue. 3. pp. 213-217.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2020 р.